

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ВІДКАЗОДЕРЖУВАЧІВ ЗА ЗАПОВІДАЛЬНИМ ВІДКАЗОМ

Сучасне цивільне законодавство України серед розпоряджень заповідача передбачає спеціальні заповідальні розпорядження, серед яких найбільш дискусійним залишається заповідальний відказ.

Окремі аспекти правової характеристики заповідального відказу були предметом досліджень як дореволюційних цивілістів (Т. Ф. Шершеневич та ін.), так і вчених радянської епохи (О. С. Йоффе, Б. Л. Хаскельберг та ін.). Серед сучасних вітчизняних цивілістів увагу цьому інституту було приділено в працях В. В. Васильченка, Ю. О. Заїки тощо.

Проте питання щодо визначення специфіки правовідносин, що виникають у зв'язку з використанням громадянами зазначеної конструкції, залишається актуальним і на сьогодні. Крім того, на практиці у зв'язку із цим можуть виникати певні труднощі у правозастосуванні.

В українському цивільному праві й досі залишається невизначеним ряд питань, серед яких найбільш принциповим є встановлення відмінностей між спадкоємцями за заповітом та відказоодержувачами (вигодонабувачами), а особливо правового становища останніх.

Саме це й зумовило доцільність спеціального звернення до даної теми у межах цієї статті.

Чинний ЦК України, відображаючи зміст одного із видів заповідальних розпоряджень, передбачає, що заповідач вправі покласти на одного чи декількох спадкоємців виконання якого-небудь зобов'язання (заповідальний відказ) на користь одного чи декількох осіб (таких осіб прийнято називати відказоодержувачами), які у зв'язку з посвідченням заповіту і у разі смерті заповідача здобувають право вимагати виконання зазначеного у заповіті обов'язку, тобто заповідального відказу.

Можливість встановлення заповідального відказу передбачена ст. ст. 1237–1239 ЦК України. Заповідальний відказ може покладатися лише на спадкоємців за заповітом; відповідно, не може бути покладено таке зобов'язання на спадкоємців, які спадкують за законом.

Специфікою правовідносин, що виникають при виконанні заповідального відказу, є набуття певного речового права або речі відказоодержувачем не безпосередньо від заповідача, а через спадкоємця, який зобов'язаний спадкодавцем до здійснення відповідних дій на користь відказоодержувача. Такий вид набуття майнових прав носить сингулярний характер і поряд з відносинами універсального правонаступництва також входить до предмета регулювання спадкового права.

Таким чином, після відкриття спадщини між спадкоємцем, на якого покладено виконання заповідального відказу, і відказоодержувачем виникають зо-

бов'язальні правовідносини, в яких спадкоємець виступає боржником, а відказоодержувач — кредитором.

Відказоодержувачами можуть бути будь-які особи, як ті, що входять, так і ті, що не входять до числа спадкоємців за законом. Більш того, спадкодавець вправі зобов'язати спадкоємця виконати заповідальний відказ на користь особи, яка була зачата за життя спадкодавця і народилася живою після відкриття спадщини [1, 192].

Висновок про можливість призначення зазначених суб'єктів відказоодержувачами відповідає принципу свободи заповіту, що передбачає право включати в заповіт не тільки розпорядження, що стосуються визначення спадкоємців, а також інші розпорядження, передбачені ЦК України. Отже, відказоодержувачами можна призначати спадкоємців як за законом, так і за заповітом, одночасно і тих, і інших, а також осіб, що не є спадкоємцями ані за законом, ані за заповітом.

У зв'язку з цим постає питання щодо сенсу і можливих мотивів призначення однієї й тієї ж особи і спадкоємцем за заповітом, і відказоодержувачем (насамперед, при невідповідності предмета легата і майна, що відписали), яка законом хоч і не передбачена, але й не виключається, а відповідно, можлива. Можна поставити і більш загальне питання — про необхідність і доцільність інституту заповідального відказу в умовах легально закріпленої широкої заповідальної свободи спадкодавця.

Встановлюючи легат на користь певної особи, заповідач може керуватися різними міркуваннями. Можна назвати деякі мотиви на користь даного інституту взагалі та окремих випадків встановлення легата зокрема і не претендувати не тільки на вичерпний, але й на відносний їх перелік.

Перш за все слід зазначити, що без заповідального відказу досягнення деяких цілей заповідача не є можливим [4, 319] і не може бути забезпечено шляхом призначення спадкоємця за заповітом, наприклад, коли заповідач бажає надати кому-небудь право довічного або тимчасового користування майном при одночасній передачі цього ж майна у власність іншої особи. Так, якщо до спадкоємця переходить квартира чи інше житлове приміщення, заповідач може покласти на спадкоємця обов'язок надати іншій особі довічне або на певний термін право користування цим приміщенням або якою-небудь його частиною. Інший приклад: на спадкоємця може бути покладений обов'язок придбати яку-небудь конкретну річ, якої нема у складі спадкового майна, і передати її легатарію. Якщо предметом заповідального відказу є прощення боргу, або, інакше кажучи, звільнення боржника від обов'язку, здійснення заповідачем такого наміру неможливо при становленні боржника спадкоємцем, проте сповна забезпечується призначенням боржника відказоодержувачем. Теж саме можна сказати, якщо предметом заповідального відказу є виконання певної роботи або надання послуги.

Можуть бути названі міркування й іншого роду, що спонукають заповідача встановити легат. Встановлюючи легат на користь певної особи, що не є законним спадкоємцем і не призначена спадкоємцем за заповітом, спадкоємець

бажає не тільки «обдарувати» легатарія певним майновим благом, але й звільнити його від турбот спадкоємця (якщо б він був призначений таким), а також від матеріальних витрат, пов'язаних з прийняттям спадщини і його оформленням, сплатою податку на майно, що переходить у порядку спадкування тощо.

Наведеними міркуваннями можна обґрунтувати також і доцільність встановлення заповідального відказу на користь особи, що є спадкоємцем за законом або за заповітом.

Однак незважаючи на це, відказоодержувачі не володіють правовим статусом дійсних спадкоємців заповідача: зазначення їх у заповіті як відказоодержувачів не породжує для них яких-небудь наслідків, що виникають після відкриття спадщини. Правове становище відказоодержувачів за цілим рядом моментів суттєво відрізняється від правового становища спадкоємців [2].

По-перше, спадкоємець, набуваючи право на залишене йому у спадщину майно, одночасно стає і особою, зобов'язаною перед кредиторами спадкодавця, що впливає із універсального характеру спадкового наступництва.

Відказоодержувач же набуває лише зобов'язальні вимоги в порядку часткового (сингулярного) наступництва, тому відповідальності за зобов'язаннями спадкодавця не несе.

По-друге, спадкоємець набуває право на спадщину за актом прийняття спадщини, тобто вчиненим ним одностороннім правочином, який виражає його згоду прийняти спадщину.

Відказоодержувач набуває зазначені в заповіті зобов'язальні вимоги і стає кредитором спадкоємця на момент відкриття спадщини, однак він може відмовитися від використання встановленого на його користь права [3, 216].

Слід зазначити, що у випадку, коли відказоодержувач є одночасно спадкоємцем, його право відмовитися від отримання заповідального відказу не залежить від його права прийняти спадщину або відмовитися від неї [2].

Закон відрізняє відмову від прийняття заповідального відказу і ситуацію, коли відказоодержувач не скористався своїм правом на отримання заповідального відказу. Відмовою від прийняття легату слід вважати заяву зобов'язаному спадкоємцю (спадкоємцям) у будь-якій формі про незгоду прийняти легат. Вислів же «не скористатися своїм правом на отримання заповідального відказу» означає, певно, бездіяльність відказоодержувача, неприйняття ним легату у визначений шестимісячний термін [5].

Адже легатарій має право, але не зобов'язаний прийняти легат. Заповідальний відказ є завжди правом, але не обов'язком, хоча у складі спадщини є і те й інше [6, 773].

По-третє, до спадкоємця за певних обставин понад його частку, яка визначена у заповіті, може перейти й інша частка спадщини або взагалі все спадкове майно в порядку так званого прирощення спадкових часток.

Відказоодержувач права на прирощення спадкових часток ніколи не набуває.

По-четверте, спадкоємець після прийняття спадщини набуває не лише зобов'язальні права, які належали спадкодавцеві, а і речові права, в більшості ви-

падків — це право приватної власності на майно, що належало спадкодавцеві, і як правило, ці речові права становлять основну частину спадкового майна.

Навпаки, відказоодержувач може набути лише зобов'язальні права вимоги, які звернені до спадкодавця, обтяженого заповідальним відказом. Від спадкодавця, який не відмовився від спадщини, але відхиляється від виконання обов'язку, відказоодержувач має право вимагати виконання обов'язків. Він може вимагати виконання обов'язку у трирічний термін позовної давності (ст. 257 ЦК України) з моменту відкриття спадщини, тобто з того часу, коли в нього виникло право вимоги [1].

По-п'яте, до спадкоємця переходять ті права, які належали спадкодавцеві, а до відказоодержувачів переходить не завжди саме те за змістом право, яке належало спадкодавцеві. Наприклад, будинок, який належав спадкодавцеві на праві приватної власності, переходить у приватну власність спадкоємця. В той же час спадкоємець, у силу заповідального відказу, зобов'язаний надати відказоодержувачу лише право користування цим майном.

По-шосте, при призначенні спадкоємця за заповітом може мати місце підпризначення спадкоємця (на той випадок, коли спадкоємець помер до відкриття спадщини чи відмовиться від її прийняття).

Чинне ж спадкове законодавство підпризначення відказоодержувачів не допускає. Закон у цьому плані категорично зазначає, що заповідальний відказ втрачає чинність у разі смерті відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини (ст. 1239 ЦК України). Якщо відказоодержувач помре до відкриття спадщини, спадкоємець за заповітом — виконавець заповідального розпорядження звільняється від тягара виконання і отримує свою частку майна повністю без будь-яких зобов'язань щодо інших спадкоємців.

Заповідальний відказ або легат, як ми бачимо, є зручним та ефективним засобом щодо наділення майновими благами осіб, по відношенню до яких заповідач не бажає створювати відносини спадкування, але прагне наділити їх певною майновою вигодою у випадку своєї смерті.

Слід підкреслити, що легат — це «дарування», звільнення від затрат, прояв піклування за певну людину. А правовідносини, що виникають із заповідального відказу, ставлять відказоодержувача в особливе становище, яке нагадує становище обдарованого, оскільки:

- легатарій, отримуючи за заповітом будь-яку майнову вигоду, не відповідає за борги спадкодавця своїм майном;
- майнове благо як дарунок передається вільним від боргів, тому легат виконується після погашення спадкоємцями кредиторської заборгованості заповідача.

Питання про співвідношення заповіту і договору дарування було предметом дослідження і раніше. Так, Ілля Веніамінович Шерешевський у своїй роботі «Общие и местные законы о Духовных завещаниях (Практическое руководство)» [7], зазначав:

«Духовные завещания, коими имена при жизни владельца укрепляются за другими лицами бесповоротно, должны быть признаны дарственными запися-

ми, и, на оборот, дарственные записи, посредством коих имущество должно поступить в другое владение не при жизни, но по смерти дарителя, принадлежат по существу к актам завещательным. Ввод во владение недвижимым имуществом по дарственной записи должен следовать немедленно по совершении акта и ни в каких случаях не может быть отсрочен до смерти дарителя».

Дійсно, заповідальний відказ, який може становити зміст заповіту, за своєю суттю схожий на дарування. Проте, щоб не виникало жодних питань, законодавець чітко визначив ситуацію, коли дарувальник або обдарований помре до настання строку (терміну) або відкладальної обставини, встановленої договором дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому, договір дарування припиняється.

Таким чином, звернення в межах даної статті до питання правового становища відказоодержувача за заповідальним відказом та його співвідношення з правовим статусом спадкоємця за заповітом та обдарованого за договором дарування може бути використаним для подальших дискусій й надалі.

Література

1. Барапник Н. М. Наследство. Наследники. Наследование / Н. М. Барапник. — Х. : Эспада, 2004.
2. Васильченко В. В. Комментарий Книги шестой Гражданского кодекса Украины «Спадкове право» // Довідник нотаріуса. — 2006. — № 1. — С. 4–96.
3. Заїка Ю. О. Спадкове право України : навч. посіб. / Ю. О. Заїка. — К. : Істина, 2006.
4. Йоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций. Ч. III / О. С. Йоффе. — Ленинград, 1965.
5. Хаскельберг Б. Л. Правоотношение из завещательного отказа и его элементы // Цивилистические исследования : сб. науч. тр. памяти проф. И. В. Федорова / под ред. Б. Л. Хаскельберга, Д. О. Тузова. — М., 2004. — Вып. 1. — С. 78–111.
6. Шершепович Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершепович. — Изд. 6-е. — СПб., 1907.
7. Шершневский И. В. Общие и местные законы о духовных завещаниях : (практическое руководство) / И. В. Шершневский. — О., 1917.

Анотація

Цибульська О. Ю. Правове становище відказоодержувачів за заповідальним відказом. — Стаття.

У роботі проаналізовано норми спадкового права з позицій співвідношення універсального та сингулярного правонаступництва при спадкуванні. Вивчення окремих аспектів правової характеристики заповідального відказу дозволило визначити специфіку правовідносин, що виникають у зв'язку з використанням громадянами конструкції легату, де легатарій виступає в ролі кредитора, а спадкоємець — боржником.

Ключові слова: спадкування, універсальне спадкове правонаступництво, сингулярне спадкове правонаступництво, заповіт, заповідальні розпорядження, легат, відказоодержувач, спадкоємець за заповітом, зобов'язання, кредитор, боржник, договір дарування.

Summary

Tsybulska O. Y. Legal Status of Endowed under the Testamentary Gift. — Article.

In that work have been analyzed the standards of succession from the position correlation universal and singular succession. Analyzing separate aspects of the legal characters of legatee have been determined specification of relations between creditor and legatee.

Keywords: inheritance, universal succession, singular succession, (last) will, legatee refuse, refusing receiver, legatee, obligation, creditor, debtor, agreement of gift.